

A *bodnár-bognár* mesterségnévpárnak még az etimológiáját is fel kell tárnia ahhoz, hogy fény derüljön az igencsak összekuszált használat egyetlen helyes módjára.

Az újonnan létrehozott fogalmak megnevezése körüli bonyodalmakra is kitér, majd a fejezet végén a „választékoskodók” baklövéseit állítja pellengérré („Én még nem rendelkezem feleséggel”. „A bor kitűnő zamattal rendelkezik”).

A cikkek, előadások felépítését, szerkesztésmódját a kitűzött cél határozza meg. Ha csak figyelmünket kívánja egy adott jelenségre irányítani, az írás felsorolásszerű vagy inkább tünetfeltáró; a súlyos hibák esetében elméleti alappal szolgál, példákkal argumentál.

A cikkek, előadások eredeti rendeltetéséből természetesen következnek a helyenként tapasztalható ismétlésszerű problémamagyarázó indoklás. Az olvasóban nyilván az kelti az ismételtség érzését, hogy a szerzőnek minden egyes cikkében, előadásában röviden, tömören, a problémafelismeréstől a konkrét adatok elemzésén át egészen a korrekcióig, sőt esetenként a rögzítést elősegítő pozitív minták tudomásulvételéig is el kellett kísérnie olvasó-, illetve hallgató közönségét – s mindezt csekély egy-két lapon belül.

Éppen ezért mindegyik írása hordoz valamit a gyakorlati célzaton kívül az alapvető elméleti igazságokból, s így mintegy mozaikszerűen építkezve alakul ki előttünk Jakab István nyelvvelő szemlélete, munkásságának teljessége, megmutatkoznak azok a mozgatóerők, amelyek éber figyelmét nyelvünk felé irányítják.

RAJSLI Ilona

BETYÁRMONOGRÁFIA

Küllös Imola: *Betyárok könyve*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988

A Néprajzi Kiskönyvtár sorozatban jelent meg Küllös Imola értékes összefoglalása a betyárokról. Saját gyűjtései és irodalmi források alapján igyekszik megrajzolni, kik is voltak valójában a betyárok, miért lettek törvényen kívüliekké, hogyan éltek és buktak le. Noha a magyar betyárvilágról gazdag irodalom olvasható, Küllös Imola könyve általános érvényű, összehasonlító történeti szemléletű. A szöveget kísérő képes illusztrációk pedig bemutatják a betyár öltözetét, eszközeit, fegyvereit, azaz képet alkothatunk a XIX. századi népeletről és korhangulatról.

A könyv történelmi megalapozottsággal mutatja be, hogyan, milyen történelmi események hatására jött létre a betyárság. A magyar betyárság kialakulásának történetéről csak területi összefoglalások léteznek, állapítja meg a szerző, de általánosítva ezek megállapításait, leszögezi, hogy a magyar betyárvilág kialakulásának legfőbb oka a föld és igaerő nélküli zsellérek számának jelentős mértékű és folytonos növekedése volt. Az egyre szegényedő jobbágságra ránehezettek a földesúr évszázados feudális előjogai (kilenced, malomjog, erdőhasználat, vadászat joga), a feudális állam közterhei és az egyháznak járó tized, dézsma. Ezt az embertelen kizsákmányolást igazolja e néhány sor egy korbelti ún. porcióénekből: „Bíró az adóért, / Mester a stóléért, / Zsidó és kocsmáros / A borok árért, / Mindent elfoglalnak, / Házból majd kihúznak, / Inget alig hagynak.”

Küllös Imola különösen két történelmi korszakot említ, melyben a betyárok elszaporodtak: az egyik a kuruc kor (XVII–XVIII. század fordulója), ekkor a Rákóczi-szabadságharc leverése után a falvak népe sokáig bújtatta és élelmezte a szegénylegényeket. Ezt igazolja a XIX. századi betyárfolklor sajnálkozó, együttérző hangvétele is. A XIX. század első negyedében (a feudalizmus válságának elmélyülése idején) az egész ország tele volt koldussal, munkátlan csavargóval, szökött katonával (a szolgálati idő a gyalogos katonáknak tíz, a lovasoknak tizenkét év volt!). A 48–49-es szabadságharc után pedig az eddiginél nagyobb méretű betyárvilág kezdődött Magyarországon. A bujdosó honvédeket megvetően Kossuth-betyároknak nevezték. A vaskezű királyi biztos, Ráday Gedeon működésének hatására 1868-tól eredményesen és rendkívüli kegyetlenséggel számolták fel a betyárvilágot. Ráday könyörtelen hadjárata (1869–1872) és a változó, kapitalizálódó gazdasági körülmények járultak hozzá a betyárvilág megszűnéséhez.

A szerző nemcsak a betyár alakjának történeti kialakulását magyarázza meg, hanem betyár szavunk jelentésváltozataival is foglalkozik. Betyár szavunk oszmán-török eredetű, jelentése: dologtalan suhanc, nőtlen legény, akinek sem állandó munkája, sem földje nincs, melléknévként: korhely, munkakerülő, állandó foglalkozás nélküli. Az egész Balkánon ilyen értelemben használják nyelvi megfelelőit ma is. Valószínűleg a szerbhorvát nyelv közvetítésével került a magyar köztudatba. A XVIII. század 40-es éveiben bukkant fel először magyar nyelvterületen minden rossz mellékíz nélkül. A XIX. századtól azonban fokozatosan töltődött fel a mai „rabló, zsvány, haramia, útonálló” jelentéstartalmakkal. Természetesen a betyárként élők sem voltak egyformák, két fontosabb típusáról számol be Küllös Imola: az Alföldön (illetve a sík területen) könnyen mozgó *lovas betyárok* voltak, a hegyvidéken, dombosági erdőségeken a *gyalogszerrel* (később kocsin) *járó betyárok* tanyáztak. A pusztai betyárok a ló- és a szarvasmarha elhajtásából éltek, az erdőbeliek pedig a disznófalkákat vagy juhnyájakat tizedelték meg, de a vásároló kereskedőket, a vagyonosabb utazókat is kifosztották. A szerző egyik közlője egy tiszadai öregember, így különböztette meg az igazi betyárt a többitől: „... Van útonálló zsvány, van jellemtelen kapcabetyár, vannak igazi úribetyárok. Ilyen úribetyár vót ű, Rózsa Sándor meg Sobri Jóska vótak úribetyárok.” A rosszféle betyárok – írja Küllös Imola – tulajdonképpen közönséges tolvajok, fosztogatók voltak (kapca-, kurtabetyár, lókötők, madzagos tolvajok stb.). Amíg a folklorban és a népnyelvben megkülönböztetik a betyárokat a haramiáktól, a hivatali nyelvben egyáltalán nem, és az irodalmiban sem következetesen.

A monográfia a betyár alakjának előfordulását is vizsgálja a népköltészeti alkotásokban. A népköltészet legszebb alkotásai természetesen a nemes lelkű, igaz betyár szabad életét, tetteit, tragikus sorsát örökítették meg, Küllös Imola Eric Hobsbawm kutatót idézve állapítja meg, hogy a különböző korok és népek betyár hőseinek legendája, ábrázolása (legyen az népmonda, hősének, lírai dal vagy legenda) bámulatosan hasonló. Földművesközösségekben születik (Európában a XVIII–XIX. században), és bármilyen okból kénytelen vállalni az üldözöttek és kizsákmányoltak képviselőjének szerepét. (Ilyen a szlovák Juraj Jánosik, a román Pinteaua vitéz, a lengyel Ondras, a ruszin Alxeta Dobbus, de ilyenek a délszláv hajdukok is.)

A betyárokról szóló történetekben együtt jelenik meg a költészet és a valóság. Az egyéni sors megtörtént tényei nemzetközi mesei, hősepikai, mondai vándormotívumokkal és témákkal keverednek. (Rendszerint legyőzhetetlenek, halhatatlanok vagy

haláluk után is visszatérnek népüket megsegíteni.) Az ősi motívumok új meg új hősökhöz kapcsolódnak. A kutató még egy népköltészeti sajátosságra hívja fel a figyelmet: a betyártörténetek epizodikus ábrázolásmódjára, arra, hogy egy-egy történetben a betyárnak csak egy-egy tulajdonsága, tette van elmesélve. A betyár portréját tehát több elbeszélésből mozaikszerűen kell összerakni. Ez az ábrázolásmód nemcsak az elbeszéléseket, hanem a dalokat és balladákat, sőt a népi betyárábrázolásokat is jellemzi.

Küllös Imola foglalkozik a betyárdalok XVII–XVIII. századi előzményeivel, az ún. latorköltéssel is. Ezt a költészetet azok teremtették, akikről a dalok szóltak, csavargók, kolduló, alkalmi munkából tengődő diákok, koldusok, fosztogatásból élő kóbor katonák, egyszerűen: törvényen kívüliek. A latorköltészet mindenekelőtt valóságtükrözésében különbözik a későbbi betyárdaloktól. Hőseik nem szépítik tetteiket, sőt dicsekednek velük, ahogyan azt az idézett szövegek is igazolják. A betyárdalok és balladák szövegeiből viszont kiérezzük, hogy a falu iratlan törvényei szerint élő parasztemberek vegyes érzelmekkel viszonyulnak a betyárdalokhoz: bámulják, irigylük, de ugyanakkor sajnálják is őket.

A szerző népdal- és balladaszövegeken elemzi, mutatja be a betyár alakját. Az ott-hontalanság, számkivettség költői képeire hívja fel az olvasó figyelmét, melyek azonosak a bujdosóénekekben, a keservekben és az újabb betyárdalokban. A Vargyas Lajos által összeírt 90 jellegzetes, gyakran előforduló rabének-motívumnak legalább az egyötödét megtaláljuk a betyár folklórban is – állapítja meg a példák elemzése után a szerző. A magyar betyárköltészet, amely zömében a XIX. század második felében keletkezett, három nagyobb műfajcsoportban hozott létre maradandó alkotásokat: lírai dalokban, epikus énekekben és balladákban, valamint mondákban.

A könyv legerjedelmesebb részében *Betyárportrékat* olvashatunk. Először országos híru betyárokról, akik sohasem családi nevükön váltak betyárokká, hanem választott néven, hogy a törvényt megtévesszék. Angyal Bandi, Sobri Jóska, Bogár Imre, Vidrócki Marci, Rózsa Sándor életéről, tetteiről kapunk hiteles képet. Helyi betyárokat is bemutat, mint például Jáger Jóskát, Sos Pistát és Sisa Pistát.

Küllös Imola *Betyárok könyve* tudományos összefoglalása a témának, ugyanakkor nagyon olvasmányos is.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

„SZERETET NÉLKÜL NEM MEGY”

Ingmar Bergman: *Laterna magica*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988

Bergman önéletrajzát olvasva látom, mennyire igaz van annak a recenziósnak, aki a filmrendező forgatókönyveit tartalmazó kötetről (*Színről színre*) megállapította: „... a szeretet hiánya az, amire képtelenek a bergmani hősök”. Igen, a szeretet Bergman világának, filmjeinek központi fogalma, kérdése. „Hősei” igénylik a szeretetet, hiányától szenvednek, megvalósítására azonban képtelenek, noha többször, állandóan próbálkoznak vele. Akárcsak Bergman, kinek filmjei – életrajzi könyve rá a bizonyíték – nem kitálatott történetek, illetve ha ilyenek, akkor is vallomások, saját szorongásainak, kételyei-